

ораси ва ҳамда ичкарасидаги бойлик ва қашшоқлик даражалари ўртасидаги жарлик баттар чуқурлашиши ҳақида башорат қилади.¹

Бу эса уларга биргаликда ечим топиш, тегишли тадориқни кўриш, тўғри маълумот асосида мулоҳазали мақбул қарор қабул қилишни тақозо этади. Ҳар бир ҳукумат ва мамлакат ўзининг ривожланиш муаммолари, гарданидаги ташқи қарз, бюджет камомадлари ҳамда ўз коронавирус билан яккама-якка ва юзма-юз қолганида ҳақиқатга мос, холис ва имкон қадар илмий-назарий асосланган ахборотга таяниб иш кўриши вужудга келган инқироз бўҳронидан тезроқ ва омонроқ чиқишда айна муддао бўлиши табиийдир. Савдо-иқтисодий ва сармоявий нуқтаи назардан Пекин билан, халқаро сиёсий нуфуз жиҳатидан Вашингтон билан яхши муносабатларга эга бўлишлари кутилган Марказий Осиё давлатлари пост-пандемия даври дипломатиясининг ўзига хос томонларини инобатга олишлари мумкин.

САЛАЙДИНОВ БАХТИЁР

тадқиқотчи, ЎДСМИ

Марказий Осиёдаги интеграцион жараёнлар: давлатлараро муносабатлар ва ҳамкорлик масалалари

Аннотация. Мақолада Марказий Осиёдаги ҳар бир мамлакатнинг минтақавий ҳамкорликка ёндошувдаги фарқлари ўрганилган. Минтақа давлатлари раҳбарлари илгари сурган таъаббуслар таҳлил қилинган. Минтақа мамлакатлари таъқиқ сиёсий концепцияларининг ўзига хосликлари муаллиф томонидан баён қилинган. Марказий Осиё давлатлари таъқиқ сиёсатидаги омиллар таҳлил қилинди. Марказий Осиёдаги Ўзбекистонга қўйини бўлган давлатларда юз бераётган эволюцион жараёнларнинг таҳлили орқали минтақада интеграция зарур эканлиги таъинирилган. Минтақавий ҳамкорлик халқаро, сиёсий, иқтисодий ва бошқа муносабатларни барпо этишига мойиллик кучайиб бораётган замонавий оламдаги геосиёсий жараёнлар эволюциясини таъинишига асослангандир. Бундай қараиш нисбатан турли хил қадимий маҳаллий ришталар билан ўзаро боғланган бўғиндан иборат бўлган замонавий Марказий Осиёга нисбатан ўта долзарблиги таъкидланган. Минтақа мамлакатлари ривожланиши бевосита қўйинилар билан муносабатларни мустаҳкамлаш, истиқболларни очиб берадиган махсус ҳуқуқий ҳужжат ёки концепцияни ишлаб чиқишига қаратилган айрим омиллар кўриб чиқилган. Халқаро ҳамжамият олдидан минтақа давлатлари раҳбарларининг минтақада халқаро муносабатларнинг янги кичик тизимини яратиши учун нуфузли халқаро ташилотлар ва форумларнинг минбарларидан туриб қилган чиқишлари баён қилинган. Хавфсизлик ва ривожланиш соҳаларида Марказий Осиё давлатларининг йирик минтақавий ва халқаро таъаббуслари алоҳида таъкидланган. Минтақа мамлакатларининг ўзаро чегаралар бўйича муаммоларни ҳал қилишига қаратилган чора-тадбирлари таҳлил қилинган.

¹ Fareed Zakaria. Ten Lessons for a Post-Pandemic World. W. W. Norton & Company 1st ed. 2020 320 pp.

Таянч сўз ва иборалар: Марказий Осиё, минтақа, мамлакат, интеграция, эволюция, концепция, ташиқи сиёсат, минтақавий ҳамкорлик, геосиёсий жараёнлар, форум, халқаро ташиқлот, халқаро муносабатлар, хавфсизлик, энергетика, чегара.

Аннотация. В статье исследуются различия в подходах каждой страны Центральной Азии к региональному сотрудничеству. Были проанализированы инициативы, выдвинутые лидерами стран региона. Автор описывает особенности внешнеполитических концепций стран региона. Проанализированы факторы внешней политики стран Центральной Азии. Необходимость региональной интеграции была объяснена путем анализа эволюционных процессов, происходящих у соседей Узбекистана в Центральной Азии. Региональное сотрудничество основывается на понимании эволюции геополитических процессов в современном мире, где растет тенденция к выстраиванию международных, политических, экономических и иных отношений. Подчеркивается, что такой взгляд чрезвычайно актуален для современной Средней Азии, которая представляет собой звено, связанное между собой относительно разными древними локальными связями. Были рассмотрены некоторые факторы, разработка специального правового документа или концепции, раскрывающей перспективы направленные на усиление развития стран региона напрямую с соседями. Изучены выступления лидеров стран региона с трибун влиятельных международных организаций и форумов по созданию новой системы международных отношений в регионе. Были подчеркнуты основные региональные и международные инициативы государств Центральной Азии в области безопасности и развития. Проанализированы меры, принимаемые странами региона для решения приграничных проблем.

Опорные слова и выражения: Центральная Азия, регион, страна, интеграция, эволюция, концепция, внешняя политика, региональное сотрудничество, геополитические процессы, форум, международная организация, международные отношения, безопасность, энергетика, граница.

Abstract. In the article explores the differences in the approaches of each Central Asian country to regional cooperation. The initiatives put forward by the leaders of the countries of the region were analyzed. The author describes the features of the foreign policy concepts of the countries of the region. The factors of foreign policy of the Central Asian countries are analyzed. The need for regional integration was explained by analyzing the evolutionary processes taking place in Uzbekistan's neighbors in Central Asia. Regional cooperation is based on an understanding of the evolution of geopolitical processes in the modern world, where the tendency to build international, political, economic, and other relations is growing. It is emphasized that such a view is extremely relevant for modern Central Asia, which is a link interconnected by relatively different ancient local ties. Some factors were considered, the development of a special legal document or a concept that reveals prospects aimed at enhancing the development of the countries of the region directly with neighbors. The speeches of the leaders of the countries of the region from the tribunes of influential international organizations and forums on the creation of a new system of international relations in the region have been studied. The main regional and international initiatives of the Central Asian states in the field of security and development were highlighted. Analyzed issues are the measures taken by the countries of the region to solve border problems.

Keywords and expressions: Central Asia, region, country, integration, evolution, concept, foreign policy, regional cooperation, geopolitical processes, forum, international organization, international relations, security, energy, border.

Марказий Осиёдаги давлатлар ўз мустақиллигининг илк кунларидан бошлаб яхши қўшничилик ва минтақавий ҳамкорликни мустаҳкамлашга содиқ эканликларини кўп марта баён қилиб келган. Аммо улар танлаган ривожланиш йўли сезиларли фарқларга эга бўлган ҳамда турли устиворликларга асосланган эди, улардаги сиёсий ислохот жараёнлари ўта ўзига хос шаклларда кечган. Буларга маданий ва тарихий анъаналар, минтақа аҳолисига хос бўлган ҳаётдаги ва дунёқарашдаги ўзига хосликлар сезиларли таъсир ўтказиб келган. Бу бир томондан, минтақавий бирлашиш вужудга келишида ўзаро фарқланувчи парадигмаларни вужудга келтирган бўлса, бошқа томондан ушбу омиллар Марказий Осиё давлатларининг ташқи сиёсий манфаатларини белгилашга ёндошувларни аниқлашга ҳам катта таъсир кўрсатди: улар олдида дастлаб ўз миллий манфаатларини шакллантириш, сўнгра эса ўзларининг бевосита қўшнилари билан минтақавий ҳамкорликни ўрнатиш йўллариини белгилаш вазифаси турар эди.

Марказий Осиёдаги ҳар бир мамлакатнинг минтақавий ҳамкорликка ёндошувдаги фарқларини мустақил ривожланиш йилларида уларнинг раҳбарлари илгари сурган аниқ ташаббуслар мисолида кузатиш мумкин. Масалан, 1994 йил 29 мартдаги Москва давлат университетидаги ўз нутқида Қозоғистон президенти Н.А. Назарбоев евроосиёча ташаббуслар¹ концепциясини баён қилди. Унда мазкур мамлакат билан боғлиқ ташқи сиёсий концепциянинг ўзига хосликлари ёрқин акс этди. Хусусан, Қозоғистон Россия билан ўта узун чегарага эга, шунингдек туб миллат аҳолининг ярмидан камини ташкил этадиган, шимолий ҳудудларнинг аксарият аҳолиси русий забон бўлган, аралаш этно- миллий таркиб Россия омилини ҳисобга олмасдан минтақавий бирлашувни тўғри йўлга сола олмас эди. Фақат тизимли, изчил ва давомли иш туфайлигина Қозоғистон асосан тилга олинган муаммоларни ҳал эта олди. Бундан ташқари, сиёсий маънода анча хатарли ва иқтисодий қиммат бўлган мамлакатни республика шимолига кўчиришга қарор қилинди. Шу туфайли Қозоғистон ўз мустақиллигини мустаҳкамлашга ҳамда шу билан бирга, Марказий Осиёдаги минтақавий ҳамкорликка ҳозирлик даражасини юксалтиришга муяссар бўлди.

Тожикистон ўз мустақиллигининг дастлабки йилларида ички беқарорликнинг фуқоролар қонли урушига айланган муаммосига дуч келди. Бундай шароитларда мустақилликни сақлаб қолиш ва ислом радикал ҳаракатлар томонидан сиёсий ҳокимиятни эгаллаб олиш хатарининг олдини олиш масаласи биринчи ўринга чиқди. Ушбу мураккаб зиддиятда Марказий Осиёдаги қўшнилариинг кўмаги етарли бўлмай қолди. Душанбе ҳарбий-сиёсий ёрдам сўраб Москвага, кейинроқ эса Пекинга мурожаат қилишига тўғри келди. Шу билан бирга, ички вазият барқарорлашиб, сиёсий-иқтисодий су-

¹ Назарбаев Н.А. (1994). Выступление в Московском государственном университете имени М.В. Ломоносова, 29 марта 1994 года. Доступно на www.akorda.kz

веринет мустаҳкамлашиб борган сари республикага ташқи таъсир кучларининг ортиқча ҳомийлиги малол кела бошлади. Тоҷикистон турли баҳоналар билан Москва бошқараётган Евроосиё лойиҳасида иштирок этишдан четлашаётгани бунӣ яққол тасдиқламоқда.¹ Бу мамлакатнинг иқтисодий ривожланиши ва республиканинг мустақил мақомини мустаҳкамлаш учун янги истиқболларни очиб беришга қодир бўлган Марказий Осиё интеграцияси салмоқли муқобил йўналиш эканлигини аниқ ҳаракатларида англаётганлигининг аломатлари янада яққол кўзга ташланмоқда.

Қирғизистон мустақиллигининг дастлабки йиллари мамлакатнинг камгина захиралари устида раҳбарларнинг кураши билан хусусиятланади. Ташқи алоқаларда иқтисодий ёрдам ва молиявий кўмак олиш асосий масала қилиб белгиланди. Ушбу икки омилнинг бирлашуви давлат бошқарув тизимига путур етишига ҳамда мамлакатга сиёсий мақсадга эга бўлган халқаро ноҳукумат ташкилотларининг кириб келишига имкон яратди. Бунинг оқибатида мамлакат сиёсий вазиятга боғлиқ ҳолда “давлат тўнтариши”, “инқилоб”, “рангли инқилоб” деб аталадиган бир қатор силкинишларни бошидан кечирди. Қирғизистоннинг бугунги раҳбарлари ушбу мураккаб, баъзан ҳалокатли ички сиёсий ҳолатлардан тегишли хулоса чиқариб олса керак деб фараз қилинмоқда. Бундай хулосалар хусусан, барқарор давлатчиликни яратиш заруратини англашда намоён бўлади. Иккинчи ҳолат ташқи марказларга назоратсиз очиқлик давлат суверинитетига путур етишига тушунишнинг чуқурлашувида намоён бўлади². Қирғизистоннинг ташқи сиёсий устиворликлари ривожланишида ўз аксини топаётган ушбу ва бошқа омиллар захиралар тақчиллигини қоплаш учун қўшни давлатлар билан минтақавий бирлашув ролини юксалиб бораётганлигида намоён бўлмоқда. Айнан мана шундай бирлашув салбий ташқи таъсирдан ҳимоя бўлиб хизмат қилиши ва ички барқарорликка имкон яратиши мумкинлиги кундан кунга яққол кўринмоқда. Республиканинг чегара ҳудудларидаги вазият юксак аҳамиятга эгалигидан келиб чиқилмайдиган бўлса, ички барқарорлик ўта муҳимдир.

Туркменистоннинг давлат мустақиллиги ва ривожланишининг ўтмишига кўз ташланадиган бўлса, унинг Марказий Осиёдаги минтақавий ҳамкорлик масалалари борасида алоҳида ёндошувга эгалигини илғаш мумкин. СССР тарқалганидан сўнг дастлабки йилларда қачонлардир ягона бўлган давлатнинг уюшган алоқаларининг издан чиқишидан юзага келган иқтисодий инқироз бу мамлакатни четлаб ўтгандек бўлиб туюлган эди. Унча кўп бўлмаган аҳолига, бозори чаққон хом ашёнинг улкан захираларига эга бўлган Туркменистонга

¹ Речь Э. Рахмона на заседании Национального Совета по развитию при Президенте Республики Таджикистан (21.06.2016) // URL: <http://president.tj/ru/node/12210>

² Н.М. Наматбекова. Проблема суверенитета государства в условиях нового миропорядка (на примере Кыргызской Республики). Евразийское пространство: интеграционные процессы и региональный опыт управления. Bulletin of the volga region Institute of Administration 2018. Vol. 18. № 3

метрополиядан қутилиш нур устига нур бўлди. Собик марказнинг воситачилигисиз ўзининг тез кетадиган хом ашёси билан жаҳон бозорига чиқиш имконияти туфайли мамлакат ўзининг барқарор валютадаги даромадларини кўтара бошлади, унинг олдида жаҳон молиявий институтларининг эшиклари очилди. Республикадаги саноатлашувнинг чекланган кўламларига қарамасдан Туркменистон учун афзаллик тарафлари кўп бўлди. Катта ҳаражат талаб қилувчи қолақ технологияга эга бўлган шўро саноатининг истиқболи йўқ эди. Туркменистон буларни шунчаки ёпиб қўя қолди, улардаги кўп сонли бўлмаган ходимлар эса мустақил давлат яратаётган инфратузилма тармоғида ўзига жой топди. Мустақилликнинг дастлабки кунларидаги нисбий барқарорлик ва фаровонлик давлатни модернизациялашга бўлган интилишларни йўққа чиқарди. Мавжуд статус-квони сақлаб қолишга интилишнинг яширин истаги чекланишнинг ўта кескин шакллари вужудга келтирди. Мамлакат ички ҳаётида бу санъатларнинг айрим кўринишларини таъқиқлашда, ойлар ва ҳафта кунларини қайта номлашда намоён бўлди. Ташқи сиёсатда бу давлатнинг бетараф мақомга эга эканлигини баён қилишда кўзга ташланди.

Аммо ривожланишнинг сўнгги йиллари Туркменистон раҳбарияти томонидан глобаллашувнинг жадал чуқурлашиб бораётган жараёнлари ахборот-коммуникация технологияларидаги инқилобий ўзгаришлар билан биргаликда “бетарафлик” тушунчасининг ўзи мавжудлик ҳуқуқига эга эмаслигини кўрсатмоқда. Булар чекланган жамиятларнинг тирик қолишига имкон бермайди. Шунга боғлиқ ҳолда мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатида мамлакатни ўз-ўзини чеклашдан аста секин чиқариш борасидаги эҳтиёткорона ўзгаришлар бошланди. Хусусан, иқтисодий фаолиятни ошириш учун бозор механизмларини яратиш бўйича чора-тадбирлар¹, аҳоли учун бепул ва имтиёзли хизматларнинг бекор қилиниши бундан далолат бермоқда. Ушбу ўзгаришлар ташқи сиёсий йўналишга ҳам албатта тегиб ўтиши ўз-ўзидан тушунарлидир. Эҳтиёткорона ва босқичма-босқич ўзгаришлар борасида қабул қилинган стратегия ташқи сиёсий ислохотларнинг йўналишларидан бири, минтақадаги қўшнилар билан муносабатларни жадаллаштириш бўлиши мумкинлигини башорат қилишга имкон беради.

Мамлакатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёевнинг 2016 йил 8 сентябрдаги илк дастурий нутқидаги қисқа шарҳи асосида, Ўзбекистоннинг янги шароитларда Марказий Осиёдаги минтақавий ҳамкорлик ғояларининг ривожига борасидаги фикрлари ва буларни жорий этиш билан боғлиқ аниқ ташаббусларининг эълон қилиниши чуқур англаган қонуниятли қадам бўлди дейиш мумкин². Маълумки, “Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий фаолиятидаги асосий устиворлик мамлакатимизнинг миллий манфаатларига боғлиқ бўлган Марказий Осиё

¹ Программа Президента Туркменистана по социально-экономическому развитию страны на 2019-2025 годы, февраль 2019 год. <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=18060>

² Выступление премьер-министра Шавката Миромоновича Мирзиёева на совместном заседании Законодательной палаты и Сената. <https://www.gazeta.uz/ru/2016/09/09/speech/>

минтақасидир. Биз энг яқин қўшниларимиз – Туркменистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистонга нисбатан очик, хайрихоҳ ва прагматик сиёсат ўтказишга оғишмай содиқ қоламиз” деб баён қилинган эди. Албатта бу баёнот Марказий Осиёдаги Ўзбекистонга қўшни бўлган давлатларда юз бераётган эволюцион жараёнларнинг чуқур таҳлили ҳамда ушбу ташаббуснинг айнан вазиятдан келиб чиқиб зарур эканлигини тушунган ҳолда берилган эди.

Мазкур баёнотда муваффақиятли ташқи сиёсат айнан қўшни мамлакатлар билан ўзаро манфаатли ва ўзаро ҳурматга асосланган ҳамкорликни ўрнатишдан бошланишига ишонч яққол сезилиб туради. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, бу ёндошув халқаро, сиёсий, иқтисодий ва бошқа муносабатларни минтақавий тамойил бўйича барпо этишга мойиллик яққол кучайиб бораётган замонавий оламдаги геосиёсий жараёнлар эволюциясини назорат қилишга асослангандир. Бундай қараш нисбатан турли хил қадимий маҳаллий ришталар билан ўзаро боғланган бўғиндан иборат бўлган замонавий Марказий Осиёга нисбатан ўта долзарбдир. Бошқа томондан, бу ерда Россия, АҚШ, Хитой ва Евроиттифоқ сингари йирик халқаро иштирокчиларнинг, шунингдек, қитъада жойлашган Ҳиндистон, Покистон, Туркия, Эрон, Япония, Жанубий Корея ва араб оламидаги айрим давлатларнинг бири-биридан фарқланувчи ҳамда кенгайиб боровчи кўп босқичли геосиёсий манфаатлари кесишади. Шу тарзда субминтақа бўлган Марказий Осиё ушбу минтақада ҳар бири ўзининг имкониятидан келиб чиқиб сиёсий ва иқтисодий воситаларни ишга солган ҳолда ўз манфаатларини илгари сурадиган давлатларнинг жиддий геосиёсий диққат марказида турибди.

Шунини ҳам таъкидлаш жоизки, собиқ Шўролар Иттифоқи таназзулга юз тутганидан сўнг Марказий Осиё минтақасига халқаро қизиқишнинг кескин ошиши бу ерда шаклланган янги мустақил давлатларнинг жаҳоннинг етакчи мамлакатлари билан бевосита муносабатлари шаклланишига ҳолис имкон яратди. Мазкур йўналишда эришилган муваффақиятлар аҳамиятини камайтирмаган ҳолда минтақадаги ҳар бир мамлакатга халқаро кучларнинг кесишувчи манфаатларидан келиб чиқувчи ташқи омилларнинг таъсири юқориликча қолмоқда. Ундан ташқари бундай ҳолат таъсири Марказий Осиё минтақасининг ҳам алоҳида, ҳам барча мамлакатларига тарқаладиган минтақавий аҳамиятга эга, вақти-вақти билан юзага келадиган тартибсизликлар сабабига айланмоқда¹.

Шу билан бирга, Марказий Осиёда халқаро муносабатларнинг барқарор минтақавий кичик тизими пайдо бўлаётганлиги тобора ойдинлашиб бормоқда. Бунинг халқаро ҳамжамият билан минтақа мамлакатларининг муносабатлардаги барқарорликни таъминлашдан ташқари афзалликлари бошқа соҳаларда ҳам, шу жумладан, Марказий Осиёдаги ҳарбий-сиёсий хавфсиз-

¹ Хантингтон С. Третья волна: демократизация в конце XX века / пер. с англ. Л.Ю. Пантиной. М., 2003. С. 123.

ликни мустаҳкамлаш ва унда жойлашган мамлакатларнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишига йўналтирилган саъй-ҳаракатларда намоён бўлади. Бунга ўхшаш тизимчанинг йўқлиги халқаро ҳамжамият назарида Марказий Осиё давлатларининг ташқи сиёсатида тизимли ёндошувдан кўра қисқа муддатли ва бир лаҳзали муносабатлар устивордек қилиб кўрсатади. Минтақавий тизимчалар шаклланишининг тарихий тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, Марказий Осиё давлатларининг ўзаро алоқаларини бирлаштириш халқаро майдонда уларнинг нуфузини кўтарибгина қолмасдан, эҳтимолий салбий ташқи омиллардан сезиларли тарзда чеклайди, минтақа давлатларининг бирлашув алоқалари ривожланишидан манфаатдор бўлмаган ташқи кучларнинг ҳаракатланиш майдонини торайтиради, шунингдек буларга эндиликда халқаро тизимнинг таркибий қисми сифатида янги уфқлар ва имкониятлар очиб беради, деб таъкидлаш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг қарашларига кўра,– мамлакат ривожланишини бевосита қўшнилар билан муносабатларни мустаҳкамлаш, истиқболларни очиб берадиган махсус ҳуқуқий ҳужжат ёки концепцияни ишлаб чиқиш асосий қадам бўлиши лозим. Бир қарашда ташқи сиёсий вазифаларни ички ривожланиш устиворликларига боғлашга интилишнинг парадоксал бўлиб кўринадиган мазкур масаласи стратегик истиқболда ўзининг ўта муҳим аҳамиятини сақлаб қолади. Ушбу фаразнинг тўғрилигидан дарак берувчи айрим омилларни кўриб чиқамиз.

Маълумки, Ўзбекистоннинг Марказий Осиёдаги мамлакатлар билан алоқалари ўта кенглиги билан ажралиб туради, бу алоқалар инфратузилмадаги алоқалардан тортиб, қариндош-уруғлик алоқаларига бўлган кўринишда чамбарчас боғланиб кетгандир. Марказий Осиёдаги барча давлатлар учун мустасносиз бўлган ўзига хос этно-диний шароитларда фақат биргина давлатлараро муносабат бу ердаги мамлакатларнинг аниқ ўзаро яқинлашувини кафолатлай олмайди. Бу ерда ментал омилни ва барча аҳолининг ташаббусларини қўшиб олиб бориш муҳимдир. Ушбу воқеликни муносиб англаш 2017 йил февралида президентимизнинг ташаббусига кўра қабул қилинган "2017-2021йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг беш устивор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси"да¹ ўз аксини топди. Мазкур ҳужжатнинг ташқи сиёсатга бағишланган қисмида Ўзбекистон атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва яхши қўшничиликнинг ўзига хос тасмасини яратиш вазифаси қўйилган. Барча усуллар, энг аввало, давлат чегараларини қайта аниқлаш ва қайта белгилаш масалаларини йўлга солиш борасидаги саъй-ҳаракатларни жадаллаштириш бунинг барпо этиш механизми сифатида кўриб чиқилмоқда.

¹ Президент Ўзбекистонни ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясини тасдиқлади. <https://www.gazeta.uz/ru/2017/02/07/strategy>

Мазкур ҳужжат давлат институтлари ва жамоатчиликни Марказий Осиё мамлакатлари билан яхши қўшничилик муносабатларини мустаҳкамлашга йўналтирган ҳолда Ўзбекистоннинг янги минтақавий ташқи сиёсий йўлига қўшнилар ишончини юксалтирувчи ишончли далил бўлиб хизмат қилади. Ушбу Стратегия шунингдек, минтақалараро ва чегара яқинидаги ҳамкорликни кенгайтиришга йўналтирилган янги ташаббусларни жорий этишнинг амалий имкониятларини яратади. Бундай кўрсатманинг мавжудлиги ўз чегараларига яқин ҳамкорлар билан бевосита муносабатлар ўрнатиш ваколатларини вилоят тузилмаларига тақдим этиш учун ҳуқуқий имкониятлар очиб беради. Бундай мулоқот шакллари уюшувчи томонларнинг ўзлари белгилаши мумкин, бу эса мулоқотларни янада самаралироқ, томонларнинг мавжуд эҳтиёжларига мос келадиган тарзда ўтказишга кўмаклашади. Чегара олди ҳудудлари маъмуриятлари томонидан пайдо бўлаётган масалаларга тезкор муносабат билдириши икки томонлама муносабатлар муҳитини яхшилаш учун улкан аҳамиятга эга. Бу мунозарали вазиятлар юзага келганда, хусусан, чегарани ноқонуний кесиб ўтиш билан боғлиқ баҳсларда “эҳтирослар” алангаланишига йўл қўймайди. Бошқа томондан, мунтазам бевосита мулоқотлар турли соҳаларда ҳамкорликни мустаҳкамлаш учун илгари фойдаланилмаган янги заҳираларни очиб беради.

Халқаро ҳамжамият олдида бундай мақсадларни расмий баён қилиш алоҳида олинган минтақада халқаро муносабатларнинг янги кичик тизимини яратиш учун навбатдаги фундаментал шартдир. Бунинг учун одатда нуфузли халқаро ташкилотлар ва форумларнинг минбарларидан фойдаланилади. Бундай мақсадлар икки томонлама ва кўп томонлама халқаро мулоқотлар жараёнида ҳам изчил илгари сурилади. Президентимизнинг 2017 йил 19 сентябрда БМТ минбаридаги биринчи нутқида марказий ўринлардан бири Марказий Осиёдаги минтақавий ҳамкорликни асослашга ажратилгани бежиз эмас¹. Унда Ўзбекистон ташқи сиёсатидаги асосий устиворлик бугунги кунда Марказий Осиё ҳудуди эканлиги аниқ баён қилинган эди. Ўзбекистон раҳбари бундай танловни Марказий Осиёнинг қоқ марказида турган Ўзбекистон бу ҳудуд осойишталик, барқарор ривожланиш ва яхши қўшничилик маконига айланишидан бевосита манфаатдор эканлиги билан асослаб берди. Шунингдек, “Тинч ва иқтисодий фаровон Ўзбекистон бизнинг энг муҳим мақсадимиз ва асосий вазифамиз, Ўзбекистон мулоқот ўрнатиш, асосли ўзаро ҳаракат қилиш ҳамда яхши қўшничиликни мустаҳкамлашга қатъий бел боғлаган”лиги алоҳида таъкидланди. Шуниси муҳимки, Ўзбекистон барча масалалар бўйича Марказий Осиё мамлакатлари билан оқилона ён беришларда мослашувчан бўлишга ҳозир эканлигини баён қилмоқда.

¹ Президент Ўзбекистана ШавкатМирзиёев выступил на 72-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН. <http://uza.uz/ru/politics/prezident-uzbekistana-shavkat-mirziyeev-vystupil-na-72-y-ses-20-09-2017>

Маълумки, мамлакатимиз раҳбари ўз нутқида хавфсизликни таъминлаш ва минтақавий ҳамкорлик бўйича Марказий Осиё давлатларининг саъй-ҳаракатларини қўллаб қувватлаш борасида Бош Ассамблеянинг Марказий Осиё бўйича махсус резолюциясини ишлаб чиқиш учун БМТ ҳомийлигида юксак даражадаги халқаро конференцияни Самарқандда ўтказишни таклиф этган эди. Биргаликдаги саъй-ҳаракатлар туфайли сўнгги йилларда сиёсий ишонч сезиларли даражада юксалди. Қўллаб масалалар бўйича буткул янги ечимларни топишга муяссар бўлинди, шу жумладан, 2017 йилнинг ноябрида бўлиб ўтган юксак даражадаги Самарқанд анжумани якунларига қўра, Марказий Осиёдаги қўшни мамлакатлар махсус резолюция қабул қилинишини биргаликда ёқлаб чиқдилар¹. Бу резолюция тўғрисида сўз юритилганда, 2018 йилнинг 22 июнида БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган “Марказий Осиё минтақасида тинчлик, осойишталикни ва барқарор ривожланишни таъминлаш бўйича минтақавий ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш” резолюцияси назарда тутилади². Маълумки, лойиҳаси Ўзбекистон томонидан Марказий Осиёдаги қўшни давлатлар билан биргаликда ишлаб чиқилган ушбу ҳужжат БМТнинг барча аъзолари томонидан бир овоздан қўллаб-қувватланган. Шуниси ҳам эътиборга лойиқки, Европа, Шимолий ва Жанубий Американинг, Осиё ва Африкадаги 55 мамлакат, шу жумладан, Австралия, Австрия, Афғонистон, Беларусь, Германия, Италия, Ҳиндистон, Индонезия, Канада, Нигерия, Норвегия, БАА, Корея Республикаси, Сингапур, Туркия, Швейцария, Эквадор сингари бошқа бир қатор давлатлар юқоридаги резолюциянинг ҳаммуаллифларига айланди³.

Барқарор минтақавий кичик тизимнинг мавжудлиги ғояси мазкур ҳужжатни ишлаб чиқиш борасида маслаҳатлар ўтказиш чоғида яна бир бор намоиш этилди. Ушбу жараёнда Марказий Осиёдаги барча ҳамкор етакчи давлатлар, шу жумладан Россия, ХХР, АҚШ ва ЕИ фаол иштирок этди. Резолюцияда тинчлик, осойишталик ва минтақадаги барқарор ривожланишни таъминлашда, шунингдек минтақавий ва халқаро ҳамкорликни рағбатлантиришда Марказий Осиё мамлакатларининг муҳим роли эътироф этилган.

Хавфсизлик ва ривожланиш соҳаларида Марказий Осиё давлатларининг йирик минтақавий ва халқаро ташаббуслари алоҳида таъкидланган. Ҳужжатда Марказий Осиёдаги мамлакатларнинг барқарорликни мустаҳкамлаш ва иқтисодий ҳамкорликка йўналтирилган саъй ҳаракатлари ва ташаббусларини Бош Ассамблеяси томонидан қўллаб-қувватланиш тўғрисидаги банд мавжуд.

¹ Международная конференция по безопасности и развитию в Самарканде. <https://unrcca.unmissions.org/ru>

² Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию по развитию Центральной Азии. <https://www.ictsd.org/bridges-news>

³ Заявление министерства иностранных дел Узбекистана в связи с принятием резолюции Генеральной ассамблеи ООН «укрепление регионального и международного сотрудничества по обеспечению мира, стабильности и устойчивого развития в центральноазиатском регионе». <https://mfa.uz/ru/press/statements/2018/06/15220/?print=Y>

Марказий Осиё давлатлари ўртасида ҳамкорликни мустаҳкамлаш бўйича махсус резолюция қабул қилиниши муҳим ҳодисадир. Бу энг аввало, жаҳон глобал алоқаларнинг таркибий қисми сифатида минтақанинг ўрни ва аҳамиятини англашда халқаро ҳамжамият фикрининг ўзгарганлигидан далолат бермоқда, бу эса янада барқарор тусга кириб бораётган халқаро муносабатларнинг янги кичик тизими шаклланганлигининг яна бир исботи бўлиб хизмат қилади. Мазкур ҳолат геостратегиқа ёндошувларни шакллантиришда халқаро муносабатларнинг ушбу бўғинини ҳисобга олиш томон мойиллик ортишига имкон яратади.

Минтақа давлатлари раҳбарларининг мунтазам маслаҳат кенгашларини ўтказиб туриш учун шароитлар яратиш Ўзбекистон раҳбарининг фикрига кўра, МО давлатлари ҳамкорлигининг изчил ҳаракатини таъминлашнинг муқаррар шартидир. Маслаҳат учрашувлари шакли минтақадаги бирлашув учун ҳаракатнинг олдинги тажрибасини эътиборга олган чуқур, пухта ўйланган таклифдир.

Минтақадаги бирлашув жараёнлари ва тузилмаларига МО мамлакатларининг ташқи сиёсий ёндошувларини бу мамлакатларнинг раҳбарлари томонидан учинчи кучлар аралашувисиз муҳокама қилиниши жамоавий муносабатларнинг яратилаётган механизмга бузғунчи ташқи таъсир унсурларини заифлаштиришга имкон яратади.

2018 йил 15 мартда Остона шаҳрида Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг биринчи маслаҳат учрашуви бўлиб ўтди¹. Олий даражадаги учрашувда минтақа мамлакатлари ўртасида сиёсий, савдо-иқтисодий ва гуманитар ҳамкорликни кенгайтириш, террорчилик, экстремизм, гиёҳвандлик моддалари ва қурол олиб кирилиши, Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш масалалари муҳокама қилинди. Томонлар Марказий Осиё нафақат географик ва геосиёсий, балки ягона маданий-тамаддунли макон эканлигини ҳам бир овоздан тасдиқладилар. Шундан келиб чиққан ҳолда, кўшни ҳудудлар даражасида ҳамкорликни ривожлантириш учун объектив шароитлар пайдо бўлади, бу Марказий Осиёнинг барқарор ривожланишини таъминлаш билан бир қаторда, тегишли ҳудудларнинг ҳам саноат, инвестиция ва интеллектуал салоҳиятини тўла ҳаракатга келтиришга имкон беради. Давлат раҳбарлари МДХ, ШХТ, ИХТ доираларидаги ўзаро ҳаракатни янада мустаҳкамлаш заруратини ангалаётганлари эътиборга моликдир.

МО мамлакатларининг келишилган ташқи сиёсати уларнинг минтақавий халқаро ташкилотларга муносабат бўйича ёндошувларини яқинлаштиришдан, сўнгра эса халқаро майдонда ўз доирасига ўзаро ҳаракатнинг янги йўналишларини жалб қилишни бошлашлари мантиққа тўғри келади. Бу билан минтақавий кичик тизимнинг ўз глобал таркибий қисмига нисбатан

¹ Первая консультативная встреча глав государств Центральной Азии. <http://uza.uz/ru/politics/pervaya-konsultativnaya-vstrecha-glav-gosudarstv-tsentralnoy-15-03-2018>

қайта ўзаро боғлиқлигини шакллантириш бошланади. Бундай истиқбол Марказий Осиёдаги давлатлар бу минтақани жаҳон ҳамжамиятининг иқтисодий барқарор ривожланаётган ва ҳар томонлама фаровон қисмига айлантиришга интилишда ҳамфикр эканлиги билан мустаҳкамланмоқда. Бу ҳаракатнинг шунчаки хўжакўрсинга эмаслиги томонлар кундан кунга сиёсий иродасини намоён этаётганликлари ҳамда чегара, сувдан фойдаланиш ва савдо сингари кескин масалалар бўйича оқилона ечимларни топаётганликлари билан исботланмоқда. Охирги вақтларда Ўзбекистон, Қозоғистон ва Туркменистоннинг давлат чегаралари бирлашиш нуқтаси тўғрисидаги Шартнома имзоланганлиги узоқ йиллар давомида муаммоли бўлиб кўринган масалани ҳал қилишга имкон берди. Ўзбекистон ва Қирғизистон чегаранинг 85 фоизи бўйича битимга эришди. Тизимли иш олиб бориш туфайли бундай мураккаб масалаларни ҳал қилишга эришилди. Марказий Осиё мамлакатлари билан чегараларни белгилаш ва қайта ўтказиш масалалари бўйича музокара жараёни узлуксиз тусга кирди. 2016 йилнинг августидан 2018 йилнинг августига қадар қўшни мамлакатларнинг ҳукумат делегациялари билан, шу жумладан Қозоғистон билан – 18, Қирғизистон билан – 28, Тожикистон билан – 9, Туркменистон билан – 9 ва Афғонистон билан – 1 марта биргаликда 65 учрашуви ўтказилди¹.

Ўзбекистон Марказий Осиёдаги барча давлатлар билан умумий чегарага эга. Чегаралар хавфсизлигидан тортиб сув захираларини оқилона тақсимлашгача бўлган барча ҳаётий муҳим масалаларни ҳал қилиш минтақа мамлакатлари ўртасидаги муносабатларга бевосита боғлиқдир. Қўшни бўлган мамлакатларнинг фаол ўзаро ҳаракати бўлмаса, уларнинг яқин бирлашуви таъминланмаса транспорт-коммуникация ва энергетика соҳаларида йирик минтақавий лойиҳаларни амалга оширишнинг имкони йўқ. БМТ Бош қотиби А.Гутереш Марказий Осиёда “Сув, тинчлик ва хавфсизлик муаммолари чамбарчас ўзаро боғлиқ эканлигини” баён қилган². Шунинг учун минтақадаги мамлакатлар ва халқлар манфаатларини тенг даражада ҳисобга олувчи сув муаммоси ечимининг муқобиллиги йўқ. А.Гутереш томонидан Марказий Осиёдаги энг кескин муаммони ҳал қилишга ёндошув шакли минтақадаги барча мамлакатлар томонидан ижобий қабул қилинди, бу мазкур масалани ҳуқуқий шакллантириш учун аниқ истиқболларни очиб беради. Сув захиралари жанжалли омилдан ушбу ўлкани маскан тутган халқларнинг кўп асрлар давомидаги тарихий мулоқотида бўлганидек яна қўшниларни бирлаштиришнинг салмоқли воситасига айланиши мумкин.

¹ Ускорение завершения правового оформления государственной границы со странами Центральной Азии – важный приоритет внешней политики Узбекистана. <http://uza.uz/ru/society/uskorenie-zaversheniya-pravovogo-oformleniya-gosudarstvennoy-15-08-2018>

² Генсек ООН: нехватка водных ресурсов в мире становится все более острой. <https://tass.ru/obschestvo/4318596>

Минтақадаги энг кескин муаммо – Афғонистонда 40 йилдан ортиқ давом этаётган курулли тўқнашувга Марказий Осиё давлатларининг ягона ёндошувининг шаклланишига 2018 йилнинг мартда “Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасидаги ҳамкорлик ва минтақавий ўзаро ҳаракат” мавзусида бўлиб ўтган халқаро анжуман кўп жиҳатдан имкон яратди.

Анжуманда Марказий Осиё давлатларининг олий мансабли вакиллари бугунги кунда минтақадаги барча мамлакатлар террорчилик, диний экстремизм, миллатлараро жиноятчилик ва гиёҳванд моддалар айланиш таҳдидлари билан тўқнашаётганлигини бир овоздан таъкидладилар. Афғонистонга ижтимоий-иқтисодий инфратузилмани тиклашда, ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш, бу мамлакатни минтақавий иқтисодий жараёнларга қўшиб олиш, хорижий мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар билан биргаликда ушбу мамлакат ёшларини турли террорчилик ва экстремистик тузилмалар таъсирига тушиб қолмаслиги борасидаги аниқ чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиш зарурлиги таъкидланди¹. Минтақа мамлакатларининг хавфсизлик соҳасидаги энг муҳим масалага – Афғонистондаги можароли вазиятга расмий ёндошувларининг ҳамоҳанглиги ҳам минтақа давлатларининг глобал хавфсизликка асосий хавф бўлган террорчилик ва экстремизмга қарши курашга нисбатан пухта ёндошув ва мақсад мавжудлиги кўрсаткичидир.

Шу аснода бугунги Марказий Осиё жаҳондаги энергия захираларига энг бой минтақа эканлигини эътиборга олиш зарур. Масалан, халқаро манбаларга кўра, олтинни ялпи ишлаб чиқариш бўйича (Ўзбекистон – 90 тонна, Қирғизистон – 24, Қозоғистон – 18,9) 9 ўринни эгаллайди. Қозоғистон нефт захиралари бўйича жаҳонда (жаҳондаги нефт захираларининг 3,4%, ёки 39,62 биллион баррел) 8-ўринни эгаллаб турибди. Жаҳондаги газ захираларининг 4% дан кўпроғи (4,3%) Туркманистон улушига тўғри келади. Кўмир қазиб олиш бўйича минтақа жаҳонда 10 ўринни эгаллайди, у қора ва ноёб металллар бўйича етакчилик қилмоқда. Булардан 30 дан ортиқроғини қазиб олишда 1-20 ўринларни эгалламоқда². Марказий Осиё бундай қўламларга эга бўлган ҳолда, захираларини бирлаштириб аҳолининг муносиб ҳаёт даражасига эга бўлган ўзига тўқ ва ривожланган минтақага айланиши мумкинлиги кўриниб турибди. Айнан бир-бирини тўлдирадиган захиралар иқтисод тузилмаларининг мавжудлиги бирлашув учун энг муҳим табиий рағбатлардан биридир.

Ўзаро ҳаракатни мустаҳкамлаш ҳам мамлакатнинг глобаллашувига тўқсинликка самарали қарши туриш воситасидир. Бу биринчи навбатда хом ашё базаси сифатида жаҳондаги иқтисодий жараёнлар четида қолмасликка имкон беради. Гап амалда минтақа мамлакатларининг тирик қолиши ва

¹ Декларация Ташкентской конференции по Афганистану «Мирный процесс, сотрудничество в сфере безопасности и региональное взаимодействие». <http://uza.uz/ru/politics/deklaratsiya-tashkentskoy-konferentsii-po-afganistanu-mirnyy-28-03-2018>

² BP Statistical Review of World Energy. L., 2019. P. 251.

уларнинг мустақил иқтисодий ва сиёсий иштирокчилар сифатида юзага чиқиши ҳақида бормоқда. Глобаллашув ғарбча қадриятлардан бошқачароқ қадриятли асосларга кўз тиккан минтақа давлатлари олдига замонавий глобал жараёнларда ўзига жой топиш, шу аснода инсон тараққиётининг ҳаракатлантирувчи қудрати бўлган онг ва ҳиссиёт, билим ва маънавий мажмуи сифатидаги маънавий маданият ўзига хос анъанавий қадриятларини сақлаб қолиш вазифасини қўймоқда. Замонавий олам маънавий маданиятни ривожлантириш даражасига юксак талаблар қўймоқда. Бундай маданият ишлаб чиқариш маданиятига, истеъмолчилик маданиятига, жисмоний, тиббий, экологик маданиятга, турмуш маданиятига, шахслараро ва халқаро муносабатлар маданиятига ҳал қилувчи даражада таъсир кўрсатади. Жамиятнинг маданий салоҳияти янги хатарлар шароитларида давлатларнинг ўз мамлакатларининг жадал ва хавфсиз ривожланиши салоҳиятини белгилайди. Биргаликдаги ҳаётнинг кўп асрли тажрибасига ва ягона мамлакатда яшашнинг 70 йилдан ортиқроқ тажрибасига эга бўлган Марказий Осиё халқлари минтақавийлашув ва жаҳон маконига биргаликда қўшилиш учун барча шароитларга эга. Шу туфайли улар минтақа учун умумий бўлган қадриятларни сақлаб қолган ва уларни умумжаҳон қадриятларининг бир қисмига айлантирган ҳолда уларни биргаликда ҳимоя қилишлари мумкин. Бундай шароитларда минтақа халқларининг маданий-тамаддунли ривожлантиришнинг бугунги босқичдаги асосий вазифаси – аجدодларимиз узок йиллар яратган қадриятлар тизимини сақлаб қолиш, ўз мамлакатининг келажаги тўғрисидаги вазифага аниқ жавоб топиш, ўз мансублигини билиш ва бу билан асосий маданиятларни тиклаш ҳамда фуқароларга эртанги кун учун ишонч бахш этишдан иборатдир.